

2. Christianisering (500-1500)

Kerken, kloosters en heiligen

Het christendom werd tussen ca. 730 en 1300 geleidelijk verspreid onder de Friezen, die toen ook de huidige provincie Groningen bewoonden. Missionarissen van Angelsaksische origine propageerden als eerste hun christelijke opvattingen en gebruiken in de Friese gebieden. Deze kerstening werd gesteund door de Frankische macht. Zowel de Frankische leiders als de christelijke kerk hadden baat bij samenwerking. Eerstgenoemden gebruikten de kerk om hun eigen gezag uit te breiden, terwijl de kerk zonder steun van het wereldlijk gezag nauwelijks overredingskracht had bij de plaatselijke bevolking.

Willibrord (ca. 690-739) was de eerste zendeling die de **kerstening**¹ van de Friezen op zich nam. Vanuit het bisdom Utrecht, waar hij bisschop was, en onder bescherming van Frankenleider **Karel Martel**² (714-741), trok hij naar het noorden. Net als zijn opvolger, Bonifatius, kreeg hij te maken met hevig verzet. Bonifatius werd, zoals bekend, in 754 bij Dokkum door Friezen vermoord. In 786 werd de eerste Friese zendeling, Liudger, door **Karel de Grote**³ naar zijn eigen volk gestuurd. In 804 werd hij de eerste bisschop van Münster, het bisdom waartoe later het grootste deel van de provincie Groningen behoorde.

De eerste zendingen in de Friese gebieden richtten zich vooral op bekering van de elite. Deze groep had min of meer belang bij kerstening. Door christen te worden, konden ze kerkelijke ambten vervullen en daaraan prestige ontleen. Bovendien hadden zij genoeg bezit, vooral grond, om aan de **kerk**⁴ te schenken. Die grond konden ze vervolgens in **leen**⁵ beheren en exploiteren.

Naarmate de tijd verstreek, werd de relatie tussen de kerk en de bovenregionale heersers steeds verder uitgewerkt. In de tiende eeuw werden kerkgemeenschappen aangesteld als leenheer van de **Duitse koningen**⁶. De kerk van Utrecht, bijvoorbeeld, kreeg in 1040 een deel van de Groningse domeinen van koning Hendrik III in beheer. De bisschop kreeg hiermee rechtelijke macht over deze gebieden en kon profiteren van de opbrengsten van het munt- en tolrecht. Omdat leden van de clerus geen wettelijke kinderen konden krijgen, waren ze veel minder een bedreiging voor de vorst dan de erfadel.

---

¹ Het bekeringsproces verliep van de hoge standen naar de lage. In eerste instantie aanvaardden de nieuwe 'gelovigen' alleen de christelijke riten, vaak om pragmatische redenen. De 'verinnelijking' van het geloof was een eeuwen durend proces.

² Karel Martel behoorde tot de dynastie van de Merovingen. De leden van dit huis heersten tussen ca. 486 en 768 over het Frankische Rijk. Clodovech (of: Clovis, overleden in 511) was de grondlegger van dit Rijk. Karel en zijn voorganger Pepijn II hadden een groot deel van de Friese gebieden, tot aan de Lauwers, onder hun invloed gebracht. In ca. 690 werden het bisdom Utrecht (onderdeel van de Friese gebieden) en het klooster Esternach gesticht om van daaruit de Friezen te bekeren. Het Frankische Rijk omvatte op haar hoogtepunt gebieden in het huidige Nederland, Duitsland, België, Luxemburg en Frankrijk.

³ Karel de Grote, uit de dynastie van de Karolingen (vernoemd naar hemzelf) was koning van het Frankische Rijk tussen 768 en 814. De Karolingen waren de opvolgers van de Merovingen.

⁴ De eerste kerkstichtingen op het huidige Groningse grondgebied waren rond 800 in Usquert, Loppersum, Leens en Farmsum. Kerkgebouwen werden in eerste instantie gemaakt van hout. De Maartenskerk, de voorloper van de Martinikerk, is waarschijnlijk gesticht vóór de komst van Liudger.

⁵ De aan de kerk geschonken landerijen lagen vaak erg verspreid, waardoor de leenheer over veel zelfstandigheid beschikte. De prestige en het leenstelsel waren aantrekkelijk voor de Friese elite. De kerk profiteerde op haar beurt van de opbrengst van de geschonken gronden en kon daardoor de kerstening voortzetten. Aan de andere kant zorgde het versnipperde grondgebied voor een omslachtig inningstelsel en een laag rendement door de gebrekkige controle. Daarnaast was de christianisering van de elite, ondanks dit systeem met wederzijds voordeel, pas echt een succes in de dertiende eeuw.

⁶ De Duitse koningen waren de opvolgers van de Karolingische Franken.

Ondanks het vele zendingswerk via de bouw van kerken en de stichting van bisdommen was het christendom in de eerste helft van de elfde eeuw in grote delen van de Friese gebieden nog niet doorgedrongen. Daarom werd het kersteningsoffensief vanaf deze periode geïntensiveerd. Het aantal kerken werd uitgebreid en de **christelijke propagandamachine**⁷ draaide overuren. Er was speciale aandacht voor heiligenlevens die als voorbeeld voor de gewone christen dienden. Aan het eind van de twaalfde eeuw was de heilige **Walfridus van Bedum**⁸ (ca. 950- ca. 1000) een christelijk rolmodel in het Groningse gebied.

Ter ondersteuning van deze ‘dieptekerstening’ werden in de twaalfde eeuw de eerste lokale **kloosters**⁹ gesticht. Van hieruit nam de invloed van geestelijken toe. De abten zorgden voor de uitbouw van een parochienetwerk en speelden een belangrijke rol bij het stimuleren van vrede en in de rechtspraak. De Friese gebieden werden in deze periode lokaal bestuurd door familieclans die regelmatig onderling op bloedige wijze vetes uitvochten. Abten probeerden de lokale wetgeving aan te passen om zo het geweld terug te dringen. Het christelijk recht was gebaseerd op vredestiting en conflictbeheersing. De Friezen beriepen zich in conflicten juist op roof, plundering en eerwraak.

Voor de **Kruistochten**¹⁰ maakten de christenen een uitzondering in hun vredespolitiek. Pausen en koningen riepen tussen ca. 1100 en ca. 1300 op tot een heilige oorlog om Palestina op de moslims te heroveren. In Europa (ook in de Friese gebieden) waren kruistochtpredikers actief die (nieuwe) bekeerlingen rekruteerden voor deze veldslagen. Leden van de Friese elite en ook armen namen in de late twaalfde en vroege dertiende eeuw deel aan de derde kruistocht en ook tijdens de vijfde kruistocht (1217-1221) was de belangstelling groot.

Behalve als conflictbemiddelaars en juridisch adviseurs speelden kloosters ook een rol in de verbetering van de bewoonbaarheid van de Groningse gebieden. Door systematische ontwatering en de aanleg van dijken beschermden de monniken bestaande landbouwgronden en wonnen ze nieuw land om te cultiveren. Hierbij handelden de kloosters vaak in hun eigen belang.

Natuurlijk hielden de monniken zich ook bezig met hun bekende taken, zoals het bedrijven van wetenschap en het schrijven van boeken. Kloosters beschikten vaak over relatief veel boeken. De kerk stimuleerde onderwijs en na 1215 werden de eerste parochiescholen gesticht in de Friese gebieden. Met hun kennis en beheersing van het schrift ondersteunden monniken de lokale (stads)besturen.

Dankzij bovenstaande ontwikkelingen konden de christelijke opvattingen en ideeën in de dertiende eeuw doordringen tot bredere lagen van de Friese bevolking.

---

⁷ Het christendom moest niet alleen verder worden verspreid, het moest ook dieper doordringen tot de mensen. Veel bekeerlingen waren dat uit pragmatisme. Nu was het zaak dat zij ook echt gingen geloven.

⁸ De leek Walfridus zou de martelaarsdood zijn gestorven tijdens een aanval van Noormannen. Zijn sterfplek werd een bedevaartsoort. Via de mythe van Walfridus werden christelijke normen en waarden overgedragen op de bevolking.

⁹ De eerste kloosters werden gesticht door leden van lokale families uit de bovenlaag van de samenleving. Zij hadden de benodigde connecties. Waarschijnlijk had de bouw van een klooster een status- of prestigeverhogend effect. De kloosterlingen werden gerekruteerd uit de lokale aristocratie. Eén van de eerste kloosters op het huidige Groningse grondgebied werd gesticht in Aduard in 1192. De ziekenzaal van dit klooster bestaat nog steeds.

¹⁰ Begin dertiende eeuw werden ook in eigen land kruistochten gehouden tegen ‘kettters’. Ook Friezen op huidig Gronings grondgebied kregen in 1234, vanuit het bisdom Bremen, te maken met zo’n strafexpeditie.